

A GYERMEKGYILKOS ANYA ALAKVÁLTOZÁSA
(KATONA JÓZSEF *JERUZSÁLEM PUSZTULÁSA* CÍMŰ DRÁMÁJA
MÁRIA-TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI)*

NAGY IMRE

Vatezobrai Mária története a dráma tragikus pusztulásvíziójának legsötétebb s egyszerűs mind legmeggrázóbb motívuma. Ez az előkelő családból származó asszony az ostromlott városban játszódó második és negyedik felvonásban szerepel (a 4–9., illetve a 3–7. jelenetben), majd a vele kapcsolatos eseménysor a város rómaiak által történő elfoglalása és a templom lerombolása utáni ötödik felvonásban bomlik ki (a 3. jelenettől a darab befejezéséig), s válik a drámai építmény egyik meghatározóan fontos tényezőjévé. A nőalak rendkívüli súlyát tükrözi, hogy színpadra lépését követően a felvonások végéig a scenikai térben marad a drámai cselekmény konstans tényezőjeként. Az anya, aki elhagyottsága, kiszolgáltatottsága, valamint a körülzárt, ostromlott város lakóit sújtó szörnyű éhség következtében önkívületi állapotba kerül, a szomorújáték korabeli jelrendszere szerint megőrül (amit egy mai olvasat pszichológiai, elmekórtani értelemben is hitelesít), s aki ebben az állapotában megöli gyermekét, a tragikus látomás keretei között helyezhető el, és jelképes erővel fejezi ki a város apokaliptikus sorsát. Ám az a körülmény, hogy Mária szörnyű tettet követően gyermeke tetemét megfőzi, sőt éhségét oltja e rettenetes táplálékkal, s azt másoknak is kínálja, mindig próbára tette a mű befogadóit, kritikusait. A cenzori példány¹ szigorú húzásai a Mária-jelenetek azon szakaszait, amelyek leginkább áttörték a korabeli színházi láthatóság korlátait, ki is iktatták volna a szövegből. Ezt a jelenetsort, különösen annak legsokkolóbb elemeit Gyulai Pál az ízlés „tévedéseinek” nevezte,² s még Riedl Frigyes is a színiköltészetnek „egy kinövését” látta benne.³ A Mária-történet értékelése Horváth Jánosnál változik meg, aki már úgy vélekedett, hogy „az erőfeszítés csodálandó, mellyel a nő irtózatossá lelkiallapotát színre meri és tudja vinni”.⁴ Később a történet dekonstruált mitológiai intertextusként való értelmezése⁵ és a dráma kaotikus világállapotából fakadó végzetes történelmi folyamat részeként történő magyarázata⁶ hozott új befogadás-történelmi fejleményeket.

---

* A tanulmány az OTKA K81791 számú, Katona József korai drámáinak kritikai kiadása című kutatási program keretében készült.

¹ OSZK Színháztörténelmi Tár, jelzete: N. Sz. I. 14.

² GYULAI 1883.

³ RIEDL 1940, i. h. 2, 52.

⁴ HORVÁTH 1936, 37.

⁵ NAGY 1993, 185–196, különösen 195–196.

⁶ BÍRÓ 2002, 79–90, különösen 83.

Alexander Bernát még azt feltételezte, hogy ez a történet a kor rémdrámáiból került ide, de Waldapfel József tüzetes elemzéssel igazolta a dráma címéhez kapcsolt szerzői paratextus jelzését („Flavius Josephus’ akkoriban volt Galilaeai Igazgató’ rég talált Irásaiból”), s bizonyította, hogy – miként az egész drámának – Mária történetének is a *Bellum Judaicum* volt a forrása (VII. könyv, 8. fejezet). A drámaíró által valószínűsíthetően használt edíció a Kölnben 1524-ben megjelent folio kiadás volt, amely a többnyire Rufinusnak tulajdonított latin fordítást tartalmazta.⁷ Mária történetét e szöveg alapján ismertetjük.

A továbbiakra nézve célszerű a Josephus által elbeszélte történet narratív elemeit sorba szedni. Ezek a következők:

1. Mária, Eleázár leánya, előkelő származású, jómódú asszony a háború eseményeitől fenyegetve Jeruzsálembe menekül kisgyermekével, itt szenved el az ostrom megpróbáltatásait.
2. Vagyonától, ékszereitől és élelmiszereitől a zsarnokok és cinkosaik megfosztották.
3. Rendkívüli éhség gyötörte gyermekével együtt, nyomorúságában harag és düh izzott benne.
4. Gyermekéhez intézett kétségbeesett szavaival elutasítja a kisfiára váró sorslehetőségeket: nem akarja, hogy gyermeke római rabszolga, a lázadók martaléka vagy az éhség áldozata legyen.
5. Szörnyű tette szánja el magát: gyermeke inkább legyen anyja étele, a zsarnokok bosszuló szelleme és a zsidók balsorsát betetőző rémmese az élők számára.
6. Megölte gyermekét (a latin szöveg az infans: ’csecsemő’, ’kisdéd’, ’kisgyermek’ szót használja).
7. Megsütötte gyermeke tetemét, felét megette.
8. Másik felét a pecsenyeszagot megszimatoló lázadóknak kínálta, akik, megtudván, mivel kínálja őket az asszony, rémülten eltávoztak.
9. Mária szörnyű tette híre terjedt.
10. Ezt hallva Titus mentegette magát Isten előtt, az esetért és a háború borzalmaiért a zsidókat okolja, s elhatározza a város megbüntetését.

Ha a narratív elemek listáját összevetjük a dráma Máriát szerepeltető jeleneteivel, kitűnik, hogy Katona József a történetet átvéve a struktúra 3. és 6. elemén hajtott végre fontos változtatásokat, olyan bővítéseket, amelyek eredményeként Mária lelkiállapotának rajzát és a gyermekgyilkosság aktusát színpadi eseménysorral formálta. Nála a gyermekölés, valamint az azt követő események egy több jelenetre kiterjedő dramaturgiai folyamatnak záró akkordjait képezik, tehát a tettet előkészítő lelki mozzanatokra helyeződik a hangsúly. Az elbeszélés múlt idejű közleménye helyett a dráma a pszichológiai történések és a színpadi események kontrasztjaira, tettek és beszédaktusok ellenpontjaira komponált jelenetsort képez a színpadi cselekmény jelen idejében. Mária megnyilatkozásait, jellemrajzát és benső állapotát szereplői viszonyokba helyezve tárja fel, a beszédpartnerek következő rendjében:

⁷ WALDAPFEL 1929, h. h. 303.

II. 4: Fiaccskája (ezt követően a 8. jelenetig a fiú Máriával együtt szerepel). II. 5: Adiabeen, II. 6: Simon, János, Eleázár, II. 7: Eleázár, II. 8: Fiaccskája, II. 9: Adiabeen. IV. 3: Adiabeen, IV. 4: Simon, János, Eleázár, IV. 5: Adiabeen, Júdás, IV. 6: Júdás, Matathiás és Felesége, IV. 7: Júdás, Matathiás, Simon, János, Eleázár. A Josephusnál csupán egyetlen epizódban szereplő vatezobrai asszony az ötödik felvonásban is fontos szerepet játszik. Az örültek vagy inkább a mindenüket elvesztett emberek szókimondásával szemrehányást tesz Titusnak („Te nagyra vágyó Fösvény, nem elégedtél meg Birodalmaddal!”), s ez a magát a vétlen, jó szándékú hódító szerepébe helyező római hadvezér tragikuma szempontjából fontos motívum, majd – hatásos dramaturgiai ellenpontot képezve – úgy hal meg, hogy Simon kardjának csapását testével felfogva megmenti Titus életét. Holtteste – a pusztulásvízióknak a szenvedők sorsát jelképező motívumaként – a színpadon marad. (A halott nő jelenléte a dráma befejező szakaszában erős effektus, amelyet a szerző, más-más szemantikával, a *Ziskában* és a *Bánk bán*ban is alkalmaz.) A figura szituációba, szereplői viszonyhálózatba helyezésére nézve lényeges, sőt elengedhetetlen változtatás, hogy a Josephus elbeszélésében szereplő kisdedből Katona kommunikációra képes nagyobb fiút formált, ami a homogén Mária-szólam dialógussá fejlesztését tette lehetővé. Mária lelkiállapotának hullámmása ily módon, a drámai forma természetének megfelelően, párbeszédük tükrében válik szemlélhetővé.

Katona József a figura megrajzolásához a *Bellum Judaicum*on kívül más szövegekből is kaphatott inspirációkat, melyek a Mária-alak dramaturgiai metamorfózisához szintén hozzájárulhattak. Waldapfel forráskritikai tanulmányának csak egy lábjegyzetében utalt két lehetséges szövegpárhuzamra.⁸ Ezek véleményünk szerint alaposabb figyelmet érdemelnek. A gyermekgyilkos anya története egyébként – az „anya gyermekével” szakrális motívum ellentétes dimenzióba fordítása – többször is felbukkan a világirodalomban, és nem csupán a zsidó háború témájával összefüggésben, de ez utóbbi tárgyat feldolgozó vagy érintő szövegekben ismételtelen előkerül. Vályi Nagy Ferenc 1799-ben, tehát Katona drámájának megírása előtt másfél évtizeddel megjelent *A' Pártos Jérusálem* című, kilenc énekes eposzában,⁹ amely, mint szerzője *Elő-Beszédében* közli, szintén Josephus műve alapján íródott, a Mária-epizód a krónikás elbeszélés lényeges eleme Vályi Nagy elfogult, egyoldalú – és a valódi keresztény hagyománnyal ellentétes – szemléleti horizontjának szűkös keretei között. Ennek kontextusában a város pusztulása valójában büntetés Jézus kereszthaláláért. Mária sorsában, e szerint, ennek a kemény ítéletnek a súlya mutatkozik meg. Maga a történet az eposz hetedik énekének része.

Eggy Asszony – Halandó! reszkess a' nevére,
Oh Anyák! öntsetek könny-záport bünére.
Mária, kit azért vett magához férje,
Hogy a' Világ, bünét fiábann ismérje,
Mikor vég falatját ki-vonták szájából,

⁸ WALDAPFEL 1929, 399.

⁹ VÁLYI NAGY 1799.

El-hal... vak kívánság főtt-ki éh-gyomrából.
Feje szédül... homály lebeg két szemébenn,
Reszket teste... a' vér fő minden erébenn.
Ezer jaj közt fetreng egy kiseded-magzatja,
Kinek éhes hangja bús szívét szaggatja.
Zokogva sír, hogy már nem segíthet rajta.
Fel 's alá megy... sokszor az Égre sohajta.
Majd nem bírván lelke a' kín 's bú' tsatáját,
Ki-fakad, 's illy szókra nyitja-meg éh száját.
„Isten! ki bünteted a' nép' rossz erköltsét,
Szánj-meg engem 's fíjam' méhem' egy gyümölsét.
Hát ez é az édes Anyai juss vége,
Hogy kettőzött légyen bús lelkem' insége.
Ah! miért nem tettél örök zárt méhemre?
Könnyebb-vólna, mint most nézni gyermekemre.
Ha én és ő egymást nem ismértük-vólna,
Most ennyi szörnyű kín talám nem sajtólna.
Egy gyilkos bűn lelkem' titkossan nem marná.
Ha gyomrom 's fiamat éhség nem tsikarná.
Óh! szórd-le nyilaid ama' vad-Lelkekre,
Kik miatt e' nagy kín únszol egy vétekre.
Ah! reszketek, hogy ma törvényid' meg-hágom!
De ne felejtessd-el édes Anyaságom'.”
Míg így szólt, az éhség bús szívét meg-győzte,
A' kívánság vérét torkáig fel-főzte.
Meg-vakúl elméje, 's gondol egy illy vétket,
Hogy fiából készít éh gyomrának étket.
Egy ki-fentt kést ragad reszkető kezébe,
Hogy azt mentten szútja gyermeke' szívébe.
Miként az éh tigris kölykeit se' szánja,
Mikor odvas gyomra a' vért meg-kívánja:
Úgy ez-is el-nyomván édes indulatját,
Fel-kapja, hogy ízre vagdalja magzatját.
Ekkor lankadt karját fel-húzza fiára.
Hát... az nevetni kezd meg-vakúltt Anyjára!
Két könyves szemeit az öröm el-állja,
Várván, hogy falattal most őt meg-kínálja.
Meg-áll e' látásra... sebes szíve vérez;
El-aléltt bús Lelke rémültten fel-érez.
„Te, így kiált belől, lennél hóhérjává?
Kinek a' természet tett édes Anyjává.¹⁰
Hát őt áldoznád-é az Egeknek bérbe,

---

¹⁰ Anyjává: lehet sajtóhiba, de sajátos, egyedi nyelvalak is.

Hogy a' szülés között nem fültál a' vérbe?
 Az Isten rá-nézve kedvezett éltednek;
 Még-is gyilkosává lennél gyermekednek.
 Ő, ki kinnál hozta életét belőled,
 Még most is sírva kér vég-falatot tőled.
 Most-is csak tégedet ismér védelmének:
 Ah miként lennél hát hóhérja testének?
 Haládatlan Anya! vesd-el gyilkos késed',
 Bánd tzelód' 's vétkedért forrjon könnyörgésed."
 Ekkor talpig borzad... el-hajítja késit:
 De mindjárt felejté bús Lelké' intésit:
 Ismét fel-kapja azt, 's néki-megy fíjának,
 Hogy azt fel-kontzolja ki-ürültt gyomrának.
 „Fiam! így szól, kinek tartsalak-meg téged'?”
 Látom, ha élni fogsz kínosabb lesz véged.
 Ha meg-élsz, így Róma zár-bé vas-jármába,
 Vagy esel a' Búzgók' gyilkos hatalmába.
 Vagy ha e' hóhérok értted soká jönnek,
 Iszonyú kínjaid majd az Égig nőnek.
 Jobb hát, most múljon-el ezer jajja szádnak,
 Légy példás falatja éhhel-holt Anyádnak.
 Örök sírod lészen Dajkad' ürültt béli,
 Mellybe útat készit fogam, 's e' kés' éli."
 Így szólt, 's egy könny-záport öntvén rá ölébe',
 Meg-tsokolja... 's késit üti a' szívébe.
 Folyt véri; meg-sárgúltt tagjai reszkettek;
 A' meg-vakúltt anya bátran áll felettek.
 Hóltt fia' tetemít sok ízre vagdalja.
 Meg-főzi, 's azokat nagy mohon fel-falja.
 Így bánt amaz Anya kedves gyermekével,
 Mikor Samária nem birt éhségével.
 Fel-kontzoltt tagjait reszketve meg-főzte,
 Meg-ette, 's a' halált ekként meg-előzte.
 Ez-is már el-ásta fél-fiát gyomrábann,
 Mikor lárma esik bé-zártt ajtajábann.¹¹

A lármát az okozza, hogy, mint Josephusnál, jönnek a főzés szagát megszimatóló pártosok, a „buzgók”, azaz a zelóták, hogy aztán rémülten és undorodva eltávozzanak. A hír eljut Titushoz, akinek „[t]itkos bosszú forrt-ki meg-lágyúltt szívéből”, és haragjában elhatározza a város bevételét.

Vályi Nagy helyesen érzékeli az epizód motivációs súlyát, s ezért a Josephustól átvett történetet több narratív elemmel kibővíti. Az elbeszélő jelzi az asszony elmé-

¹¹ VÁLYI NAGY 1799, 140–143.

jének fokozatos elborulását („homály lebeg két szemében”), és először nem gyermekéhez, hanem Istenhez fordul szavaival. Kést ragad, de a mit sem sejtő kised nevetése s egy belső hang megszólalása következtében „el-hajítja késit”. Ezután – vázlatosan érzékeltetett lelki tusát követően – ismét felveszi a kést, ekkor szól kisfiához a három elutasított sorslehetőség felvillantásával, majd megöli gyermekét, hogy azután tovább gördüljön a történet a Josephusnál megfigyelt narrációs lépések szerint. Tehát a fentebb vázolt elbeszélő struktúrának Vályi Nagynál is a 3. és 6. eleme bővül ki. Elemzésünk szempontjából különösen fontosnak látszik az anya lelki tusájára utaló, a gyilkosságot előkészítő monológ párbeszéd funkció betöltő idézése a szövegben, továbbá a gyilkos eszköz kétszeri kézbevétele, valamint a gyermek nevetése által képzett kvázi-dialógus megjelenítése. Ezek az elemek Katonánál is szerepelnek.¹²

Az epizódhoz fűzött lábjegyzetében Vályi Nagy a téma egy másik feldolgozására hívja fel olvasói figyelmét. „Hasonló történetet olvashatunk a ’*Voltér*’ Henriásában. A’ ki e’ két történetnek hasonlatosságáról ítélni akar, vesse-össze Henriásának X-dik Énekét József VII-dik könyvének 8-dik Részével: úgy fogja találni, hogy ebből eme’ nagy Poéta valamit költsönözött.”¹³ A pataki professzor arról nem beszél, hogy ő felhasználta-e az először 1723-ban, ezt követően többször is megjelent *Henriade* (illetve magyar átültetésének) epizódját, a hatás feltételezését áthelyezi Josephus és Voltaire általa feltételezett kapcsolatára. A gyermekgyilkos anya története ezúttal az ostromló sereg által körülvelt Párizsban játszódik le. Péczeli József 1786-ban, majd 1792-ben publikált átültetéséből, a *Henriásból* idézzük.

Egy Aszszony – – – óh! bámúlj ’s reszkess itt természet!
Sírj ezen Észak, Dél, Nap-kelet, Enyészet.
Isten! ki Vezére vagy minden szándéknak!
Által-adjam-é ezt a’ bús maradéknak?
Egy Aszszony látván azt, hogy végső falatját
El-ragadták, mellyel tengette magzatját,
Látván, hogy javából, mellyet az ég adott
Éhes gyermekénél egyéb nem maradott,

¹² Ha ennek alapján feltételezzük, hogy Katona Vályi Nagy munkájának ismeretében írta meg – sokkal magasabb művészi színvonalon – drámájának Máriával kapcsolatos jele- netsorát, kérdés, hogy a fanatikus tirannusok ábrázolása során nem emlékezett-e a pataki professzor szövegére. Lásd az eposznak a városban uralkodó kaotikus viszonyokat festő részét, valamint János, Simon és Eleázár bemutatását az ötödik és hatodik énekben. VÁLYI NAGY 1799, 96–129. E kérdés vizsgálata jelen elemzésünk látókörén kívül esik. A rokonítható elemek ellenére – ezt már most jeleznünk kell – Katona szemléleti horizontja más. Vályi Nagy tendenciózus, felekezeti szempontú ábrázolásmódjától eltérően Katona behelyezkedik az első század világába, s a maga nézőpontját a fanatizmus elítélésével és a békevágyszólaltatásával, az egyén cselekvési lehetőségeinek problematikussá tételével, az egyén és a csoport kritikus viszonyának érzékeltetésével, magasabb bölcseleti szinten juttatja érvényre.

¹³ VÁLYI NAGY 1799, 140.

Dühös bánatjában neki megy egy késsel,
 Mellyre e' kisdéd néz nyájas nevetéssel.
 Bokros gyötrelmi közt ennek látására
 Zokogó jajjának nints semmi határa,
 Mint felhő-szakadás meg-hasadt szívéből
 Omlik a' könyv, --- 's a' kés ki-esik kezéből. ---
 El-megy, meg viszsza jő, rá veti szemeit,
 Szeretet, bú, méreg rázza tetemeit,
 A' kétségbe-esés végre felejteti
 Hogy ő Anya, ... 's a' kést vele fel-veteti.
 Átkozván az órát mellyben fogantatott,
 Mellyben férjhez menvén fogant 's szült magzatot,
 „Kedves gyermek! úgymond, kit hordtam méhemben,
 Hijában vettél részt Anyai véremben,
 Látom, halál vagyon végezve felőled,
 Ha meg-tartom élted', más veszi-el tőled.
 Hát azért élnél-é, hogy égre tátsd szádat?
 'S Páris' hantján sírva keressed hazádat?
 Azért-é, hogy lassan az éhség emészszen,
 Míglen tested 's lelked el-eped egészszen?
 Menj-el míg e' sok kint kezdenéd érezni,
 Melly nem tud, mint nékem, néked is kedvezni.
 Bóldogtalan méhem' ártatlan gyümöltse,
 Halj-meg; hogy éh Anyád bélét tested töltsé;
 Jer, hogy fogam néked gyomromban sírt ásson,
 Hogy leg-alább Páris ma egy új bünt lásson;
 Tőlem vett éltedet jobb nékem add viszsza, ---
 Ezt mondván meg-öli, 's vérét mohón iszsza. ---
 Már fel-is kontzolta testét rezgő keze,
 Felét főzni, felét sütni igyekeze [...]¹⁴

Ekkor jönnek a katonák, az anya átkozódva kínálja őket, mire azok rémülten elmenekülnek. Az éhező asszony itt is kétszer ragad kést, először az „ki-esik kezéből”, mert a mit sem sejtő gyermek itt is gyanútlanul felnevet, és szintén felhangzanak a gyermekre váró sorslehetőségek a korabeli francia viszonyokra áthangolva. E kontextus alapján formálja át – Voltaire nyomában Péczeli – a történet befejezését: a gyermekgyilkos anya itt öngyilkos lesz („a' fíját meg-ölő kést szívébe szúrja”), a Titus helyzetébe került Bourbon Henrik pedig békét kínál Párizsnak. Vályi Nagy – mint tőle magától tudjuk – ismerte az *Henriade* (vagy inkább a *Henriás*) epizódját, és a hasonló narratív elemek alapján feltételezhetjük, hogy forrásként is használta Mária történetének megírása során. Ezt a feltételezést szövegpárhuzamok is alátámaszthatják. (Péczeli: „Egy Asszony --- óh! bámúlj 's reszkess itt természet” –

¹⁴ PÉCZELI 1996, 193–194.

Vályi Nagy: „Egy Asszony – Halandó! reszkess a’ nevére”; Péczeli: „Egy Asszony látván azt, hogy végső falatját / El-ragadták” – Vályi Nagy: „Mikor vég falatját ki-vonták szájából” stb.) A hatásviszonyoknak ennél az elágazásánál számunkra fontosabb, hogy Vályi Nagy elbeszélésének három narratív eleme: a kés elejtése, majd ismételt felvétele, az anya lelki tusájának jelzése és a gyermeknek a kommunikációs visszajelzés funkcióját betöltő ártatlan és gyanútlan nevetése (ez utóbbi valódi párbeszéddé fejlesztve) Katona drámájában is szerepel. Ennek alapján feltételezhető, hogy Katona Vályi Nagy szövegének ismeretében dolgozta ki drámájának Mária-jeleneteit. Miközben Vályi Nagy nehézkes, száraz elbeszéléséből a színpadi tér jelenében és a jelenetek differenciáltan ábrázolt lelki közegében zajló párbeszédes jeleneteket formált. Mária története nála fájdalmasan parázsló nyelvi tusák sorában bomlott ki.

A *Bellum Judaicum* alapvető hatását mellékinspirációként kiegészítő *A’ Pártos Jeruzsálem* szerepének feltételezéséhez két kiegészítést kell fűznünk. A gyermekgyilkos anyja története több újkori műben is felbukkan, erre a Voltaire-eposz másik magyar átültetője, Szilágyi Sámuel is felhívja a figyelmet. Péczeli munkájának két kiadása között, 1789-ben publikált fordításának Mária-epizódjához a következő megjegyzést fűzi: „Ez a’ História meg-van írva, azon időbeli minden emlékeztető Írásokban (Memoires). Ehez hasonló írtozatosságok estek Szánszer Városa megszállásakor is.”¹⁵ A megjegyzés jelzi, hogy Szilágyi gondos háttér tanulmányokat folytatott. Nála az asszony háromszor is elejti a gyilkos eszközt.¹⁶

¹⁵ SZILÁGYI 1789, 216.

¹⁶ SZILÁGYI változatában ezt olvassuk:

Nagy Isten! de vallyon kell-é említenem
’S maradék szívére ezt-is terjesztenem?
Egy Asszony (meg-foszták ezt kegyetlen fenék
Végső falatjától, ’s fogokat r’á fenék:
Minden javaitól pusztán hagyá inség,
Tsak kis fija maradt, de veszniek szükség)
Rút dühösön rohant gyilkoló Vasával
Ártatlan fíjára, repdes ez karjával;
Kedves kisdéd kora, ’s keserves szózatja;
Meg-dühödtt Anyjának könyveit árasztja;
Fordítja reája rémültt ábrázatját,
Hol szerelmét ’s szántát, hol dühét ’s bánatját.
Háromszor ejte-el Vasát tikkadt keze,
Végre dühödtt szíve mindent el-végeze,
Reszkető szavával; termékeny Nőzését
Szidta, szegény Fijam! Világra jövését
E’ keblek okozták! . . . .
De miért-is, úgymond, vetted életedet?
Hogy a’ Latrok, ’s éhség, el-hoznák végedet:
Miért élnél tovább? Hogy Páris’ útszáin
Bújdosnál éhezve, ’s sírnál kő-rakásin?
Halj-meg míg nem érzed Inségim’ ’s Inséged’,

A történet forrásvidékének egyik elágazása a Biblia felé vezet. Erre Vályi Nagy szövege ad határozott jelzést: „Így bánt amaz Anya kedves gyermekével, / Mikor Samária nem bírt éhségével” – fűzte hozzá a jeruzsálemi nő epizódjához verses elbeszélése részeként. A szerző által említett szamariai asszony esetét a Királyok Második Könyvéből ismerjük. A Vizsolyi Bibliából idézzük. „Lőn pedig az vtán, őszve gyüpte Benhadad az Syriánac királlya minden seregit, és fel méne és meg szállá Samariát. És lőn igen nagy éhség Samariában, mert imé mind addig alatta valánac az városnac, míg nem egy számár feiét Nyóltzuan ezüst garason vennénc, és egy véka galamb ganéit öt ezüst garason. Lőn pedig mikor az Izraelnec királlya az keritésen széllé iárna, egy aszszonyi állat kiálta ő vtánna, monduán: Legy segit-séggel Wram király. Az király monda: Az WR nem segít meg tégedet, én pedig mimódon segíthetnénc meg, az szerürölé vagy az sajtóru (segellyelec meg:) Mondá annac felötte néki az király: Mit akarsz? Monda az: Ez aszszonyi állat monda énnékem, add ide az te fiadat hogy együc meg ötet ma, az én fiamat pedig hólnap együc meg. Meg főzúc azért az én fiamat és meg öttüc ötet. Másod nap mondéc néki, add ide a te fiadat hogy aztis együc meg, és ő el röyté az ő fiát. Mikor azért hallotta vólna az király, az aszszonyi állatnac beszédét, meg szagatá az ő ruháiát mikor az keritésen elő menne, mellyet mikor az kösség meg latot vólna, sákba öltözénc.”¹⁷

Lehet, hogy a gyermekgyilkos anya történetének ösváltozatához jutottunk. Megtalálható benne a háború okozta éhínség motívuma, a gyermekét meggyilkoló és éhségét fia húásával enyhítő anya alakja, és a király felháborodása és bosszút forralása.¹⁸ A szamariai asszony történetét Josephus is elmeséli az *Antiquitates*ben. „Benádád úgy gondolta: ha nem is tudja ostromgépekkel bevenni a várost, kiéhez- tetéssel mégis meg tudja szerezni, tehát odavonult, hogy ostrom alá vegye. Az ost-

Add vissza nap'idat 's a' vért melly szült téged';
 Bóldogtalan méhem hogy koporsód légyen,
 'S Páris egy újj bűnre tőlem példát végyen.
 Így szollván dühös és tébolygó eszével,
 Fija' oldalába, el-tökélltt kezével
 Bé-üti irtózván rút gyilkos atzélját,
 Konyhájára veti, átkozván a' tzélját.
 De az irgalmatlan éhség ösztönözte,
 Hogy undok ebédjét nagy mohon meg-főzte.

SZILÁGYI 1789, 216–217. Megjegyezzük, hogy Szilágyinál a gyermek nem nevetéssel, hanem gesztussal és „keserves szózatjá”-val reagál anyja viselkedésére, ez utóbbin alighanem sírást kell érteni, nem szavakat, lásd pl. énekszó, zeneszó.

¹⁷ *Szent Biblia az az: Istennec Ó és Wy Testamentvmanac Prophétac es Apostoloc által meg iratott szent könyvei*, Visolban MDXC, 337.

¹⁸ Szamaria ostroma alkalmából Izrael királya fejét akarja vétetni Elizeus prófétának, mert az előállt háborús helyzetért, alaptalanul, őt tette felelőssé. Feltehetően azért is, mert korábban az ellene felvonuló szír sereget Elizeus, az ellenséges, ily módon megtévesztett katonák megleckéztetése céljából, Szamaria városába vezette. Josephus szerint a király imádságainak elmaradásáért hibáztatja Elizeust.

romlott városban olyan éhínség támadt, hogy egy számarfej nyolcvan sestertiusba és egy sextarius galambganéj – amit a héberek só helyett használtak – öt sestertiusba került. Jórám nagyon félt, hogy az éhség valakit majd arra csábít, hogy a várost elárulja az ellenségnek, tehát naponta végigjárta a várfalat, ellenőrizte az őrszemeket, nehogy valami kémeket rejtegessenek, és a legnagyobb gonddal vigyázott, hogy az efféle gondolatot vagy cselekedetet csirájában elfojtsa. Egyszer a körútján oda kiáltotta egy asszony a királynak: »Könyörülj meg rajtam, uram!« A király, abban a hiszemben, hogy az asszony ennivalót kér tőle, haragra lobbant, Isten nevében megátkozta és azt mondta, hogy neki nincs sem szérűje, sem borsajtója, hogy akármit is adhatna neki. De az asszony azt felelte, hogy ilyesmire nincs is szüksége, hanem csak arra kéri, intézze el azt a viszályát, amely egy másik asszonnal támadt. Amikor a király felszólította, hogy mondja el a dolgot, előadta, hogy egyik szomszédasszonyával, akivel jó viszonyban volt, megegyezett, hogy mivel az éhínséget és a nélkülözést tovább nem bírják, mindegyikük levágja a gyermekét, – és mindkettő fiú volt, – és egy-egy napig azoknak a húsával táplálkoznak. »Először én vágtam le a gyermekemet és a húsát tegnap meg is ettük. Emez azonban nem akarja megtenni ugyanezt, hanem megszegi a szerződést és eldugta a fiát.« A király ennek hallatára igen megszorodott, megszagatta ruháját, hangosan felkiáltott és szörnyen megharagudott Elizeus prófétára, meg is akarta ölni, mert nem könyörgött Istenhez, hogy hárátsa el nyomorúságukat.¹⁹

A samariához hasonló eset bizonyára megisméltődött a rómaiak ostromolta Jeruzsálemben és a Bourbon Henrik által körülvevett Párizsban. Az egyes szövegek jelzéseit követve Josephustól indulva visszajutottunk Josephushoz. A történet elbeszélésének fokozatosan kialakuló narratív struktúrája, tragikus mementóként, a történeti emlékezésbe véste a gyermekgyilkos anya alakját és esetének elbeszélői mintázatát. A nőalak metamorfózisainak útját a forráskutatás szándékával követve a Királyok Második Könyvétől Katona József-ig jutottunk. A forráskritikának a *Jeruzsálem pusztulására* fókuszáló metszetében pedig a *Bellum Judaicum*nak korábban már ismert alapvető hatását a dráma egyik eseménysorával, a gyermekgyilkos vatezobrai asszony történetével kapcsolatosan kiegészítettük *A' Pártos Jérusalem* inspirációjával. A látókörünkbe került szövegek összevetésének tapasztalata kettős tanulsággal szolgál: egyaránt bizonyítja Katona történeti vizsgálódásának intenzitását és az általa feltárt historiai anyag írói felhasználásának dramaturgiai tudatosságát, a forrásszövegek elbeszélte történetének célirányos beépítését a színmű megjelenített cselekményének közegébe, szereplőinek viszonyhálózatába, dialogizált jeleneteinek rendjébe. Josephus elbeszélésének egyetlen epizódjából Katona tragikus drámai eseménysort formált.

¹⁹ FLAVIUS 1946, 382.

BIBLIOGRÁFIA

BÍRÓ 2002.

BÍRÓ Ferenc: *Katona József: Monográfia*. Budapest, Balassi Kiadó, 2002.

FLAVIUS 1946

FLAVIUS JOSEPHUS: *A zsidók története*. Görögből fordította Révay József. Budapest, Renaissance Kiadás, 1946.

GYULAI 1883

GYULAI Pál: *Katona József és Bánk bánja*. Budapest, Franklin Társulat, 1883.

HORVÁTH 1936

HORVÁTH János: *Katona József: Játékszíni és drámairodalmi előzmények: Katona drámáiról kortársai*. Budapest, Kókay Lajos kiadása, 1936.

NAGY 1993

NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség. Drámairodalmunk az 1810-es években: a hazafiság drámái*. Budapest, Argumentum Kiadó, 1993.

RIEDL 1940

RIEDL Frigyes: *A magyar dráma története*, 1–2. Kiadta a budapesti Szent István gimnázium Arany János Önképző köre, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940.

PÉCZELI 1792

PÉCZELI József: *Henriás* (1792). Sajtó alá rend. VÖRÖS Imre, Bp., Balassi Kiadó, 1996. (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század I.).

SZILÁGYI 1789

SZILÁGYI Sámuel: *Voltér Úrnak Henriása*. Posonyban, Fűskúti Landerer Mihály' költségével és betűivel, 1789.

VÁLYI NAGY 1799

[VÁLYI] NAGY Ferenc: *A' Pártos Jérusálem: IX. Énekekbenn*. Pozsonybann és Pestenn, Fűskúti Landerer Mihály' kötűivel és költségével, 1799.

WALDAPFEL 1929

WALDAPFEL József: Jeruzsálem pusztulása. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1929, 301–327, 397–419.